

Powstanie Wielkopolskie 1918/1919 roku stanowi jedną z najbardziej chlubnych kart historii Polski, bywa nawet — chociaż niesłusznie — nazywane jedynym naszym udanym zrywem niepodległościowym. Po 80 latach od tamtych wydarzeń zachowało się zadziwiająco dużo pamiątek po nich — grobów, tablic, pomników, które są dowodami naszej pamięci o bohaterach tamtego roku. W wędrowaniu po śladach powstania ma pomóc niniejsza publikacja.

Wielkopolanie nigdy nie pogodzili się z utratą niepodległości. Sprzyjające warunki do jej odzyskania po latach zaborów powstały dopiero w 1918 r., w wyniku rozwoju sytuacji międzynarodowej. Podpisane w Compiègne zawieszenie broni nakazywało jednak powrót do granic sprzed wybuchu wojny i nie było w nim mowy ani o utworzeniu państwa polskiego, ani też o jakichś ustępstwach terytorialnych na rzecz Polski. Wśród ludności Wielkopolski panowały w owym czasie poglądy od „kunktatorskiego” niedrażnienia Niemców i podporządkowania się postanowieniom aliantów po „radykalne” podjęcie natychmiastowej walki zbrojnej o wolność.

Wybuch powstania nastąpił 27 XII 1918 r. jako reakcja na wystąpienia Niemców, stanowiące z kolei odpowiedź na polskie manifestacje wywołane wizytą Ignacego Paderewskiego w Poznaniu. Nie było to wydarzenie zaplanowane, choć różne kręgi liczyły się z wcześniejszym lub późniejszym przystąpieniem do akcji

o charakterze militarnym. Trzeba stwierdzić, że rozpoczęcie powstania nastąpiło w wybitnie sprzyjającym momencie — rząd niemiecki nie panował nad sytuacją, a armia, choć nie rozbita, była mało sprawna i bez chęci do walki. Powstanie poparły wszystkie warstwy społeczeństwa polskiego i uznały za wspólny cel.

Wydarzenia powstania można podzielić na pięć zasadniczych faz. Pierwsza obejmuje okres od 9 XI do 26 XII 1918 r., kiedy wybuch rewolucji w Niemczech stworzył przesłanki do nasilenia akcji narodowej w zaborze pruskim i tworzenia podstaw samookreślenia się Polaków (powołanie rad ludowych, obrady Sejmu Dzielnicowego, załóżki oddziałów zbrojnych i porządkowych). Druga faza (27 XII–7 I) to spontaniczne i żywiołowe wyzwolenie się znacznej części regionu przy dość biernej postawie Niemców. Fazę trzecią (8–15 I) stanowi polska ofensywa, zmierzająca do wyzwolenia reszty Wielkopolski i prowadzona w warunkach tworzącego się jednolitego dowództwa. Następną fazą to okres obrony polskich zdobyczy wobec wzmacniania się przeciwnika i przesuwanie punktu ciężkości z działań zbrojnych na międzynarodową akcję dyplomatyczną. Zakończyło się to 16 II 1919 r. podpisaniem w Trewirze rozejmu, który był dla powstańców dużym sukcesem, gdyż przyznawał im nawet większy obszar niż uzyskany w trakcie walk. Wreszcie ostatnia faza powstania to czas konferencji pokojowej w Wersalu i oczekiwanie na wejście w życie 17 I 1920 r. jej postanowień — również wymagający czujności, gdyż nie wolny od różnego rodzaju potyczek i drobnych starć.

Czytając dziś o tamtych wydarzeniach trudno uwolnić się od przemożnego stereotypu wydarzeń z okresu II wojny światowej — „wojny totalnej”. Starcia w opisywanym okresie miały charakter dość ograniczony, w minimalnym stopniu dotykały ludność cywilną, nie pozostawiały po sobie ruin i zniszczeń na wielką skalę. Cały czas utrzymywano w sprawności prawie wszystkie linie telefoniczne, a uszkodzenia dróg, torów kolejowych oraz

mostów miały charakter wyłącznie taktyczny i dawały się szybko naprawić. Nie było też masowych ofiar walk. Ogółem w całym powstaniu zginęło około 2 tys. Polaków, a 4–6 tys. odniosło rany, ale w poszczególnych starciach straty nie były na ogół zbyt wysokie. Ciekawe, że — nawet biorąc pod uwagę tendencyjność danych — ginęło zwykle więcej żołnierzy niemieckich niż polskich, co dobrze świadczy o umiejętnościach wojskowych powstańców. W efekcie walk, stwarzania „faktów dokonanych” i działalności dyplomatycznej powstanie zakończyło się pełnym sukcesem: włączeniem regionu w skład odbudowywanego państwa polskiego.

Należy pamiętać, że wydarzenia Powstania Wielkopolskiego rozgrywały się jednocześnie w wielu miejscowościach i na wielu odcinkach. W ramach skromnej objętościowo publikacji nie można ująć wszystkich jego epizodów, nie jest też możliwe odwiedzenie w krótkim czasie wszystkich miejsc z nim związanych. Proponuje się w związku z tym cztery jednodniowe, określone trasy, przebiegające po dobrych drogach, z których każda pozwala na zapoznanie się z najważniejszymi miejscami walk powstańczych na odcinkach południowym, południowo-zachodnim, zachodnim i północnym. Możliwości ciekawych wycieczek po powstańczych śladach jest niewątpliwie znacznie więcej (np. spacer po Poznaniu, wyjazd do Gniezna, na Pałuki czy Kujawy).

Czytelnicy będą zwiedzać tereny walk głównie w czasie wiosennych i letnich wyjazdów turystycznych, kiedy krajobraz wygląda zupełnie inaczej niż zimą. Trzeba pamiętać, że większość wydarzeń powstania rozgrywała się w porze, gdy drzewa były bez liści i nie stanowiły tak gęstej zapory dla wzroku jak latem, na polach zaś nie broniły przejścia uprawy rolne. Zima nie była wówczas zbyt surowa (nieco śniegu pojawiło się dopiero w połowie stycznia 1919 r.), jednak mróz, zamrożone jeziora czy poproszenie śniegiem pól miało pewne znaczenie dla przebiegu wydarzeń. Większa część

akcji militarnych, i to po obu stronach, przeprowadzana była pod osłoną nocy (głównie przed świtem), a w tej porze roku ciemności zapadają wcześnie i późno ustępują. Dla walczących na własnym terenie powstańców był to ważny atut.

TRASA 1 — FRONTU POŁUDNIOWEGO

Poznań—Jarocin—Kalisz—Ostrów Wlkp.—
—Ostrzeszów—Krotoszyn—Poznań, 355 km

0 km POZNAŃ

Stolica Wielkopolski była centralnym ośrodkiem życia narodowego pod zaborem pruskim, tu też rozegrały się główne wydarzenia Powstania Wielkopolskiego. Na ulicach miasta znajduje się wiele miejsc z historii powstania lub upamiętniających sprawy z nim związane. Na hotelu „Bazar” wmurowano tablicę ku czci Ignacego Paderewskiego, obok na Muzeum Narodowym przypomniano głównodowodzących powstania, a pobliski pl. Wolności był miejscem przysięgi wojsk powstańczych. Uczczono także miejsce śmierci pierwszego poległego, Franciszka Ratajczaka — na ulicy noszącej dziś jego imię. Siedziby różnych instytucji związanych z powstaniem wyróżniono tablicami, m.in. przy ulicach Św. Marcin, Fredry i Garbary. Groby poległych znajdują się na kilku cmentarzach, a najbardziej znana jest wspólna mogiła na Górczynie. Prochy pierwszego dowódcy, gen. Stanisława Taczaka, złożono na Cmentarzu Zasłużonych na Wzgórzu Św. Wojciecha.

Najważniejszym z tych miejsc jest monumentalny pomnik u zbiegu ulic Towarowej i Wierzbicice, odsłonięty w 1965 r., przed którym odbywają się uroczystości patriotyczne i rocznicowe. Proponuje się rozpocząć wycieczkę od złożenia hołdu uczestnikom powstania na tym miejscu.

Wyjazd ul. Bolesława Krzywoustego i dalej szosą nr 42 na pld.wsch. (kierunek Katowice—Łódź).

22 km KÓRNIK

Miasto 6,1 tys. mieszk., nad Jez. Kórnickim. Lokalny ośrodek usługowy, placówki naukowe PAN. Zamek, obecnie neogotycki, z muzeum wewnątrz i Biblioteką Kórnicką. Kościół gotycki, zespół starej zabudowy.

Mieszkańcy miasta i okolicy zawsze byli znani z patriotycznej postawy. Na wieść o wybuchu walk w Poznaniu kórniczanie pierwszy pospieszyli z pomocą, a część ich oddziału zakwaterowano w „Bazarze” jako osobistą ochronę Ignacego Paderewskiego. Z rejonu Kórnika w powstaniu wzięło udział łącznie ok. 250 osób, a dwie kompanie kórnickie walczyły m.in. w Śremie, pod Zbąszyniem, koło Leszna i Rawicza.

Tablicą na budynku przy pl. Niepodległości 43 upamiętniono miejsce, gdzie w 1918 r. utworzono pierwszy oddział powstańczy. Wśród ofiar I wojny światowej, wymienionych na tablicy umieszczonej na ścianie kościoła parafialnego, znajdują się nazwiska 5 poległych powstańców. Zbiorowy grób 8 ofiar walk urządzono na cmentarzu przy ul. 20 Października. W zamku kórnickim przechowywany jest srebrny ołtarz polowy króla Jana III Sobieskiego, przed którym 26 I 1919 r. na pl. Wolności w Poznaniu odbyło się uroczyste ślubowanie oddziałów powstańczych.

35 km ŚRODA WIELKOPOLSKA

Miasto 21,5 tys. mieszk., nad Moskawą i Średzką Strugą. Przemysł spożywczy, metalowy i lekki. Kolegiata późnogotycka z renesansową kaplicą, zespół starej zabudowy miejskiej.

Miasto uzyskało wolność samorządnie 28 XII 1918 r. W powstaniu uczestniczyły cztery kompanie średzkie, które brały udział w walkach m.in. pod Szubinem i Smogulcem. Powstańcom poświęcone są tablice na pomniku 700-lecia miasta na Starym Rynku oraz na gmachu Liceum Ogólnoszkolnego im. Powstań-

ców Wielkopolskich. Kwaterę grobów uczestników powstania urządzono na cmentarzu przy ul. Nekielskiej.

67 km MIESZKÓW

Duża wieś, dawniej miasteczko. Kościół późnobarokowy, dawny dworek, wiatrak.

Z tej wsi pochodził gen. Stanisław Taczak (1874–1960), który — wówczas w randze majora — był w dniach 2–16 I 1919 r. pierwszym dowódcą Powstania Wielkopolskiego. Na ścianie barokowego dworku (położonego w części wsi na prawo od szosy) w 1980 r. zawieszono tablicę ku jego czci.

74 km JAROCIN

Miasto 25,8 tys. mieszk. Ośrodek przemysłu drzewnego i metalowego. Kościół późnogotycki (przebud.), ratusz z Muzeum Regionalnym, w dużym parku pałac neogotycki.

Proces odzyskiwania wolności w Jarocinie zapoczątkowali żołnierze narodowości polskiej, którzy w nocy 8/9 XI 1918 r. opanowali tutejsze koszary i powołali Radę Żołnierską. Umiejętnie prowadzone działania pozwoliły przejąć też władzę nad miastem na długo przed wybuchem powstania i utrzymać ją mimo przeciwdziałania Niemców. Od 7 I 1919 r. miasto było siedzibą okręgu wojskowego. Jarocin i okolica wystawiły w sumie pięć dobrze wyszkolonych i uzbrojonych oddziałów, które jako „latające kompanie jarocińskie” były przerzucane pod Nakło i Szubin, brały udział w starciach o Zbąszyń i Rawicz, walczyły koło Leszna i Krotoszyna.

Na murze otaczającym stojący przy Rynku kościół św. Marcina znajduje się tablica z 1923 r. z nazwiskami 13 ofiar powstania. W sąsiedztwie oznaczono siedzibę Powiatowej Rady Ludowej z tamtego okresu (ul. Wyszyńskiego 4), a u zbiegu ulic Niepodległości i Wyszyńskiego wystawiono w 1979 r. pomnik

upamiętniający 42 poległych uczestników walk. Tablicę pamiątkową wmurowano też na budynku dworca PKP. Zbiorowy grób sześciu powstańców poległych w 1919 r. znajduje się na cmentarzu przy ul. Niepodległości.

Przy ul. Wojska Polskiego (wylotowej w kierunku Kalisza), na ścianie jednego z dawnych budynków koszar, w 1966 r. wmurowano tablicę upamiętniającą miejsce, gdzie rozpoczęły się wydarzenia, które doprowadziły do odzyskania przez miasto wolności.

81 km WITASZYCE

Duża wieś o charakterze przemysłowym. Kaplica klasycystyczna, w parku pałac eklektyczny.

W centrum wsi na prawo od szosy znajduje się pomnik ku czci ofiar I i II wojny światowej, w tym także poległych w Powstaniu Wielkopolskim.

98 km PLESZEW

Miasto 18,4 tys. mieszk., ośrodek przemysłu metalowego i spożywczego. Cztery kościoły, ratusz, Muzeum Regionalne.

Tajne przygotowania do objęcia władzy w mieście Polacy rozpoczęli już w październiku 1918 r. W następnym miesiącu nieformalnie opanowano tutejsze koszary i prowadzono szkolenie oddziałów zbrojnych (ok. 500 ludzi). Powstańcy z Pleszewa wspomogli oswobodzenie Poznania, przyczynili się do opanowania Biadek i Krotoszyna, walczyli potem pod Rawiczem i w rejonie Ostrzeszowa.

Miejsce przygotowań do powstania upamiętnia tabliczka na ogrodzeniu plebanii przy pl. Kościelnym 5. Nazwiska 14 poległych powstańców wypisano na tablicy umieszczonej na ścianie kościoła farnego. Sześciu z nich pochowano w zbiorowym grobie na cmentarzu przy ul. Kaliskiej.

111 km GOŁUCHÓW

Duża wieś gminna nad Ciemną, którą spiętrzone w zalew. Zamek renesansowy i eklektyczna oficyna (w obu muzea), największy park w Wielkopolsce.

Opodal przystanku autobusowego w 1981 r. wystawiono pomnik ku czci uczestników walk niepodległościowych, w tym także powstańców z 1918 r.

127 km KALISZ

Największe po Poznaniu miasto w Wielkopolsce, 106,6 tys. mieszk. Ośrodek przemysłu lekkiego, spożywczego i metalowego. Osiem zabytkowych kościołów i klasztorów, budowle klasycystyczne, teatr, Muzeum Okręgowe.

Kalisz wchodził w skład zaboru rosyjskiego i odzyskał wolność 11 XI 1918 r. Działała tutaj Naczelna Komenda Wojska Polskiego do spraw zaboru pruskiego, kierowana przez podporucznika Henryka Bigosza. Od 21 XI tworzono tu oddział z ochotników przekradających się przez granicę, który otrzymał nazwę I Batalionu Pogranicznego, a 13 XII na pl. św. Józefa złożył uroczystą przysięgę. Batalion zdobył koszar w Szczypiornie, później zaś opanował Skalmierzyce i Ostrów Wielkopolski.

Powstańców uczczono w Kaliszu tablicą umieszczoną w 1958 r. przy ul. Śródmiejskiej, na ścianie kościoła poreformackiego.

W centrum miasta skręt w prawo i wyjazd ul. Wrocławską (szosa nr 25) w kierunku pld.–zach.

133 km SZCZYPIORNO

Południowo-zachodnia dzielnica Kalisza, do 1976 r. oddzielna wieś. Klasycystyczne koszar, zbudowane przez Rosjan przy dawnej granicy z Niemcami.

Powstańcy 2 XII 1918 r. zmusili trzy kompanie niemieckie do opuszczenia koszar w Szczypiornie. Stworzono tu ważny ośrodek przygotowań do przyszłych działań zbrojnych, do którego zaopatrzenie (a nawet broń) dostar-

czano głównie z Ostrowa i okolicy. Dowództwo Wojska Polskiego przydzieliło powstańcom pociąg pancerny nr 11, który otrzymał nazwę „Poznańczyk”. Wydarzenia te upamiętnia tablica, wmurowana w grudniu 1968 r. na jednej z przybudówek dawnych koszar od strony ul. Wrocławskiej.

136 km NOWE SKALMIERZYCE

Miasto 5,1 tys. mieszk., niewielki ośrodek przemysłowy. Zespół zabudowy z pocz. XX w.

Była to pierwsza wyzwolona miejscowość w powiecie ostrowskim, opanowana w nocy 29/30 XII 1918 r. przez powstańców ze Szczypiorna, po rozbrojeniu posterunków granicznych. Fakt ten uczczono efektownym pomnikiem, odsłoniętym w 1978 r. przy szosie w południowej części miasta.

W odległości 3 km na północ leży wieś **Boczków**. W jej centrum ustawiono w 1982 r. głaz-pomnik ku czci pierwszego poległego powstańca. W bezpośrednim sąsiedztwie koszar w Szczypiornie terytorium niemieckie wcinęło się wówczas trójkątem w obszar zaboru rosyjskiego. Patrole polskie utartym zwyczajem skracały sobie drogę przez ów łuk granicy. Dnia 27 XII 1918 r. patrol taki został ostrzelany przez Niemców — poległ 19-letni Jan Mertka z niedalekich Przygodzic, a ciężko ranny został Czesław Radojewski. W odpowiedzi szczypiorniacy niezwłocznie zajęli Boczków i zarekwirowali znajdującą się tam broń, zabójców Mertki jednak nie ujęli.

138 km SKALMIERZYCE

Duża wieś. Kościół barokowy (przebud.) — sanktuarium maryjne.

Ośrodkiem przygotowań do powstania był stojący obok kościoła parafialnego budynek dawnego Banku Ludowego, co upamiętniono tablicą. Na tutejszym starym cmentarzu pochowany jest Stanisław Bąk, poległy 15 I 1919 r. w starciu pod Ligotą.

151 km OSTRÓW WIELKOPOLSKI

Miasto 74,7 tys. mieszk. Duży ośrodek przemysłowy, węzeł kolejowy i drogowy. Szachulcowy kościół poewangelicki, wielki kościół neoromański, ratusz (muzeum), dawna synagoga, zabytkowe kamienice.

Miasto to było węzłem komunikacyjnym i dużym ośrodkiem przemysłowym. Polacy w 1918 r. wcześniej podjęli tu działania niepodległościowe, jednak zdecydowana postawa Niemców zmusiła do ograniczenia podjętych akcji (m.in. 26 XI rozwiązano powstałe już oddziały zbrojne, które potem odtworzono za granicą zaborów, w odległym o 25 km Kaliszu). W wyniku rozwoju sytuacji Ostrów oswobodził się samorzutnie 31 XII, a w Nowy Rok o godz. 6 rano witano tu jadącego z Poznania do Warszawy Ignacego Paderewskiego. Miasto było następnie ośrodkiem dyspozycyjnym i zapleczem dla powstania w tej części Wielkopolski, siedzibą okręgu wojskowego i dowództwa frontu południowego.

Miejsca wydarzeń z okresu powstania upamiętniają trzy tablice w sąsiedztwie obecnej konkatedry: przy pl. Rowińskiego 3, na domu parafialnym i przy ul. Ledóchowskiego 6. Kwatera 57 grobów uczestników powstania urządzona jest na cmentarzu przy ul. Limanowskiego. Tablica pamiątkowa Powstania Wielkopolskiego znajduje się na gmachu Urzędu Miejskiego, natomiast przy ul. Wrocławskiej, obok gmachu dyrekcji Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego, w 1973 r. odsłonięto pomnik ku czci powstańców.

Wyjazd ul. Wrocławską (drogą nr 43) na południe. Po 5 km, przy stacji kol. w Jankowie Przygodzkim, skręt w prawo.

158 km JANKÓW PRZYGODZKI

Duża wieś podmiejska. Kościół kopułowy z 1925 r.

Przed tutejszą Szkołą Podstawową im. Powstańców Wielkopolskich w 1988 r. odsłonięto

głaz-pomnik, na którym wypisane są nazwiska 26 miejscowych uczestników powstania.

Przy kościele skręt w lewo, w kierunku Przygodzic.

161 km PRYGDZICE

Wieś gminna nad Baryczą. Kościół neobarokowy. W okolicy zespół stawów rybnych.

Z Przygodzic pochodził Jan Mertka, pierwsza ofiara powstania w tej części Wielkopolski, poległy pod Boczkowem. W centrum wsi, przed budynkiem Urzędu Gminy, wznosi się obelisk z 1938 r. (po zniszczeniu przez hitlerowców odtworzony w 1960 r. i uzupełniony w 1992 r.), poświęcony powstańcom wielkopolskim i ofiarom II wojny światowej.

Powrót na szosę nr 43 i nią w prawo, na pld.

170 km ANTONIN

Osada śródleśna, ośrodek wypoczynkowy nad stawem Szperek. Drewniany pałac myśliwski Radziwiłłów, kaplica neoromańska.

182 km OSTRZESZÓW

Miasto 14,6 tys. mieszk., położone na terenie Wzgórz Ostrzeszowskich. Przemysł metalowy, chemiczny i spożywczy. Zamek gotycki, gotycki kościół farny, barokowy zespół pobernardyński, ratusz (obecnie muzeum).

Przejęcie władzy w Ostrzeszowie przez Polaków dokonało się spokojnie, w sposób podobny jak w innych miastach. Spolszczono urzędy, odkupiono broń od stacjonującego tu oddziału Grenzschtzu. Formalne wprowadzenie polskich rządów odbyło się 1 I 1919 r., a pięć dni później wyruszyły do walki oddziały powstańcze, zaprzysiężone na sztandar ostrzeszowskiego „Sokoła”. Wydarzenia z tego okresu uczczono tablicą na dawnej siedzibie Banku Ludowego (ul. Sikorskiego 24), w której zbierała się Powiatowa Rada Ludowa. Po drugiej stronie pobliskiego skrzyżowania znajduje się

szkoła zawodowa; przed nią ustawiono okazały głaz ku czci powstańców, a tablicą na ścianie szkoły upamiętniono miejsce, skąd wyruszyli oni na front. Na tutejszym cmentarzu wystawiono pomnik, wokół którego pochowano 17 poległych uczestników walk.

Wyjazd z miasta szosą nr 444 na ptn.zach. (kierunek Kroto-
szyn).

190 km SZKLARKA MYŚLIEWSKA

Przed wjazdem do wsi, po lewej stronie na skraju lasu, znajduje się niewielki pomnik ku czci szeregowca Jana Kotowicza, poległego 9 II 1919 r. pod pobliską osadą Dobra (pochowany jest on na cmentarzu w Ostrzeszowie).

211 km ODOLANÓW

Miasto 4,9 tys. mieszk., nad Baryczą i Kurochem. Lokalny ośrodek przemysłowy, zakład odazotowania gazu ziemnego. Trzy zabytkowe kościoły, ratusz neogotycki.

W okresie powstania było to niewielkie miasto powiatowe, w którym Polacy mieli duże wpływy. Oswobodziło się ono samorzutnie 31 XII 1918 r. na wieść o wyzwoleniu pobliskiego Ostrowa Wielkopolskiego. Jest to teren położony blisko granicy ze Śląskiem i Niemcy próbowali go odzyskać, ale powstańcy potrafili obronić swoje zdobycze (m.in. w potyczce pod Granowcem w nocy 14/15 I 1919 r. został śmiertelnie raniony 20-letni Franciszek Sójka — pierwsza ofiara powstania z Odolanowa; pochowano go na cmentarzu przy ul. Chwaliszewskiej i uczczono w nazwie jednej z ulic miasta).

Pomnik powstańców wielkopolskich z 1923 r. (po zniszczeniu przez hitlerowców odbudowany w 1962 r. i poświęcony teraz również ofiarom II wojny światowej) znajduje się w parku miejskim. Miejsce, gdzie przygotowywano powstanie, upamiętnia tablica na domu przy ul. Kaliskiej 19. Na cmentarzu w dzielnicy Górka spo-

czywa harcerz–posłaniec Joachim Gąszczak, poległy 24 I 1919 r. w wieku 15 lat.

223 km SULMIERZYCE

Miasto 2,7 tys. mieszk., nad Czarną wodą. Kościół neobarokowy, ratusz drewniany (obecnie muzeum), zabytkowa zabudowa małomiasteczkowa.

Pamięci walczących o wolność Ojczyzny poświęcony jest wielki głaz, ustawiony w 1966 r. pośrodku Rynku. Miasteczko po okresie zaborów odzyskało wolność w pierwszych dniach stycznia 1919 r. Sulmierzyce leżą tuż przy granicy Wielkopolski i Śląska, co w okresie powstania było powodem ataków niemieckich, m.in. 18 i 29/30 I. W czasie tego drugiego starcia atakujący zostali z dużymi stratami odparci; miejsce śmierci poległego wówczas 46-letniego Polaka, Piotra Zielezińskiego (członka Straży Ludowej), upamiętniono tablicą w narożniku starego cmentarza przy ul. Starokościelnej. Jest on pochowany na tym cmentarzu, podobnie jak dowódca kompanii sulmierzyckiej, Telesfor Fibak (1870–1929).

Wyjazd w kierunku Krotoszyna i po 5 km w lesie skręt w lewo, na zach. Po dalszych 3 km znów skręt w lewo i po chwili w prawo.

234 km BOROWNICA

W okolicy wsi Borownica i Chachalnia przez dłuższy czas przebiegał front. Powstańcy zdobyli je 3 I 1919 r. W wyniku prowadzonej na długim odcinku ofensywy niemieckiej obie wsie utracono 8 II, ale po trzech dniach zostały odzyskane, a zdobyto przy tym dwa karabiny maszynowe. Walki w tym rejonie upamiętnia kopiec z kamieni polnych, wystawiony na skraju lasu 600 m na północ od wsi.

236 km ZDUNY

Miasto 4,5 tys. mieszk. Lokalny ośrodek usługowy. Pozostałości 3 organizmów miejskich, duży

zespół starej zabudowy, kościoły barokowy i klasycystyczny, ratusz barokowy.

To niewielkie miasteczko było w okresie Powstania Wielkopolskiego obiektem zaciętych walk. Zostało obsadzone przez Polaków 3 I 1919 r., ale już trzy dni później oddziały niemieckie przeprowadziły kontrofensywę. Zagrożenie nasilało się, aż wreszcie wskutek ataku, przeprowadzonego 6 II przed świtem, Niemcy zajęli Zduny. W oparciu o nie 16 II nastąpił nieudany atak na Krotoszyn (uniemożliwiono wtedy akcję niemieckiego pociągu pancernego przez wysadzenie czy rozebranie odcinka linii kolejowej między obydwoma miastami).

Mieszkańców miasta poległych w Powstaniu Wielkopolskim i w czasie II wojny światowej czci pomnik pośrodku pl. 700-lecia. Na cmentarzu parafialnym znajduje się zbiorowy grób 17 ofiar walk w okolicach miasta.

Wyjazd szosą nr 440 (ul. Krotoszyńska) na pln.wsch.

243 km KROTOSZYN

Miasto 29,2 tys. mieszcz. Przemysł metalowy, lekki, spożywczy. Gotycka fara, barokowy kościół i klasztor potrynitański, 2 kościoły drewniane, w parku pałac barokowy. Muzeum Regionalne.

W Powstaniu Wielkopolskim Krotoszyn został wyzwolony w Nowy Rok 1919 r. przez oddział pleszewski, wspomagany przez pluton cekaemów i pociąg pancerny nr 11 „Poznańczyk”. Tuż po zapadnięciu zmroku opanowano tutejszy dworzec, a następnie miasto. Dwa dni później jednostki niemieckie stacjonujące w koszarach przy ulicach Mickiewicza i 56 Pułku Piechoty zostały wyprawione pociągiem przez Zduny na Śląsk. W styczniu i lutym Niemcy kilkakrotnie bezskutecznie próbowali rozwinąć ofensywę przeciwko Krotoszynowi.

Pomnik ku czci powstańców wystawiono w 1959 r. na skwerze w rozwidleniu ulic Klono-wicza i Zdunowskiej. Tablice upamiętniające wydarzenia z okresu powstania wmurowane są na dawnym hotelu „Bazar” przy ul. Powstań-

ców Wielkopolskich 18, na stojącej naprzeciwko szkole i w holu dworca PKP. Kwatera grobów uczestników walk znajduje się na cmentarzu przy ul. Raszkowskiej, a pośrodku niej wzniesiono mauzoleum kaprała Franciszka Sowińskiego z Bożacina, poległego 1 II 1919 r. pod Zdunami.

Wyjazd ul. Koźmińską i w płn. części miasta skręt ul. Biskupa Kozala w prawo, na płn.wsch. (w kierunku Pleszewa).

255 km ROZDRAŻEW

Wieś gminna. Kościół późnorenesansowy, dwór z XIX w.

W powstaniu walczył 80-osobowy oddział rozdrażewski. Wspólny grób 11 jego żołnierzy, poległych w 1919 r., znajduje się w centralnej części cmentarza przy ul. Pleszewskiej.

Wyjazd z Rynku ul. Koźmińską w kierunku płn.–zach.

262 km KOŹMIN

Miasto 6,9 tys. mieszk., lokalny ośrodek przemysłowy. Zamek z wieżą gotycką, kościół gotycko–barokowy, barokowy zespół pobernardyński, drewniany kościół cmentarny, stare domy.

Formalne przejęcie władzy w mieście przez Polaków dokonało się 2 I 1919 r. Powstańcy koźmińscy (trzy kompanie) uczestniczyli w walkach na froncie południowo–zachodnim (w okolicach Rawicza) i w rejonie Zdun. Im m.in. poświęcony jest pomnik Wolności w rozwidleniu ulic Kościuszki i Staszica, odsłonięty w 1929 r. i zrekonstruowany w latach 1982–85. Wspólna mogiła siedmiu uczestników powstania znajduje się na starym cmentarzu przy ul. Poznańskiej.

Wyjazd z miasta szosą nr 440 na płn., w kierunku Jarocina.

269 km WAŁKÓW

Na zewnętrznej ścianie tutejszego kościoła w 1978 r. odsłonięto tablicę upamiętniającą 25 uczestników powstania z terenu parafii.

281 km JAROCIN

Powrót na początkowy odcinek trasy (szosa nr 42) i powrót nią w odwrotnym kierunku.

355 km POZNAŃ

Wjazd od strony pld.–wsch., ul. Krzywoustego.

TRASA 2 — FRONTU POŁUDNIOWO-ZACHODNIEGO

Poznań—Kościan—Osieczna—Rawicz—
—Gostyń—Poznań, 241 km

0 km POZNAŃ

Wskazówki dotyczące zwiedzania Poznania —
patrz trasa nr 1.

Wyjazd ul. Głogowską i dalej szosą nr 5 na płd.zach. (kierunek Wrocław).

23 km STĘSZEW

Miasto 4,8 tys. mieszk., nad Samicą i kilkoma jeziorami. Kościoły gotycki (przebud.) i neogotycki, nasyp po zamku średniowiecznym. W domu podcieniowym z XVIII w. Muzeum Regionalne.

Konspiracyjne przygotowania do przejęcia władzy w mieście prowadzono tutaj tak samo jak w innych miastach. Upamiętniono to tablicą na domu, w którym dziś mieści się muzeum. Sęszewska kompania powstańcza pod dowództwem podporucznika Szyftera, licząca 120 ludzi, walczyła na froncie zachodnim — pod Kargową i Zbąszyniem. Z okazji 600-lecia miasta w 1970 r. odsłonięto pośrodku Rynku pomnik, poświęcony m.in. powstańcom wielkopolskim.

47 km KOŚCIAN

Miasto 24,4 tys. mieszk., nad Obrą. Ośrodek przemysłu metalowego i rolno-spożywczego. Gotycki kościół farny, kościoły późnogotycki i neobarokowy, ratusz z Muzeum Regionalnym, w centrum stare domy.

Miasto odzyskało wolność 30 XII 1918 r. bez rozlewu krwi. Powstańcy z Kościana walczyli na froncie w okolicach Wolsztyna, a następnie pod Lesznem i Rawiczem. Tam 11 I 1919 r. poległ pierwszy powstaniec — Franciszek

Masztalerz, którego uczczono tablicą na domu przy ulicy jego imienia. Duża kwatery poległych w latach 1919–21 znajduje się na starym cmentarzu w Kościanie przy ul. Bączkowskiego. Inne miejsca upamiętniające wydarzenia z tego okresu to odsłonięty w 1988 r. pomnik powstańców na pl. Paderewskiego, tablica na dawnej siedzibie Polskiej Organizacji Wojskowej przy Rynku 32, tablice przy ul. Rzemieślniczej oraz pomnik Franciszka Ratajczaka przed szkołą przy ul. Wielichowskiej.

59 km ŚMIGIEL

Miasto 5,4 tys. mieszk., położone na wzniesieniach. Kościół gotycki, drewniany kościół cmentarny, klasycystyczny zbór poewangelicki, liczne stare domy, 2 wiatraki.

W okresie powstania było to niewielkie miasto powiatowe. Wystawiło ono liczący ok. 130 ludzi oddział pod dowództwem podporucznika Józefa Łukomskiego, który walczył m.in. pod Leszmem. Czterech poległych powstańców z tego oddziału spoczywa w zbiorowej mogile na cmentarzu przy ul. św. Wita. Pomnik ku czci uczestników walk odsłonięto w 1989 r. w narożniku pl. Rozstrzelanych — w miejscu, skąd 11 I 1919 r. wyruszyli oni na front.

72 km LIPNO

Duża wieś gminna.

Miejscowość ta leży niedaleko Leszna, które w okresie powstania cały czas znajdowało się w rękach Niemców i było bazą wypadową dla różnych akcji przeciwko Polakom. Powstańcy m.in. 12 i 13 I 1919 r. musieli odpierać tu ataki niemieckiego pociągu pancernego.

W centrum wsi skręt w lewo, w kierunku Osiecznej.

76 km GONIEBICE

W centralnej części tutejszego cmentarza parafialnego znajduje się urządzony w 1925 r.

grób nieznanego żołnierza, z napisem ku czci poległych w I wojnie światowej i w Powstaniu Wielkopolskim.

80 km OSIECZNA

Miasto 1,9 tys. mieszk., nad Jez. Łoniewskim. Kościół późnogotycki (przebud.), barokowy zespół poreformacki, zamek z pozostałościami renesansowymi, 3 wiatraki. Nad jeziorem ośrodek wypoczynkowy.

Od początku stycznia 1919 r. powstańcy prowadzili działania mające na celu zdobycie Leszna. Wśród miejscowości będących dla nich oparciem znajdowała się też mała Osieczna. Niemcy próbowali ich stąd wyprzeć; m.in. przeprowadzili 10 I nieudany atak od południa. Następnego dnia w południe uderzył świeżo przybyły z Wrocławia regularny oddział wojska niemieckiego. Mimo słabszego uzbrojenia trzygodzinna obrona zachodniego przedpoła miasteczka okazała się skuteczna. Choć Niemcy użyli granatów z trującymi gazami, dwa ich natarcia załamały się, a polski kontratak na bagnety przerodził się w pogoń za napastnikami aż po Gronówko. Straty powstańców wyniosły 3 zabitych oraz około 10 rannych i zatrutych gazem.

Tablica ku czci powstańców znajduje się na dawnej szkole opodal kościoła farnego. Dzieściu poległych pochowano w zbiorowej mogile na tutejszym cmentarzu (przy ul. Krzywińskiej), którą ozdobiono realistyczną rzeźbą leżącego żołnierza. „Bitwę pod wiatrakami” upamiętnia skromny pomnik z 1973 r. przy wylocie szosy do Leszna, naprzeciwko trzech stojących tu wiatraków.

Wyjazd z Osiecznej na pld.wsch. w kierunku Ponieca, i po 3 km (za wsią Łoniewo) skręt w prawo.

86 km KĄKOLEWO

Duża wieś. Kościół barokowo-klasycystyczny, pałac z XIX w., park.

W okolicach wsi rozgrywały się wydarzenia związane z próbami zdobycia Leszna. Powstańcy zajęli Kąkolewo 9 I 1919 r., ale następnego dnia wieczorem przy znacznych stratach zostali wyparci do Garzyna i Pawłowic. Kontratak przeprowadzony 11 I powiódł się, lecz już po kilku godzinach Polacy ponosząc straty znów się wycofali. Mimo zwycięstwa jeszcze tego samego dnia Niemcy powrócili do Leszna, co było związane z przegraną bitwą pod Osieczną. Wkrótce nastąpiła jeszcze jedna utrata Kąkolewa i rozproszenie oddziału powstańczego, aż wreszcie przybyła kompania kórnicka, która ostatecznie objęła wieś 13 I.

W tutejszym pałacu (obecnie zajmowanym przez Szkołę Podstawową) kwaterowało dowództwo powstańcze, co upamiętniono tablicą w holu budynku. Nazwiska ofiar I wojny światowej i walk o odzyskanie niepodległości (w tym dwóch powstańców wielkopolskich) wypisano na tablicach umieszczonych na kościele parafialnym, a obok kościoła pochowano czterech poległych w powstaniu. Jeszcze inne miejsce związane z tamtym okresem znajduje się w lesie 2,5 km na zachód od wsi: wystawiono tam pomnik na miejscu śmierci dwóch powstańców, zastrzelonych przez Niemców 2 VII 1919 r., a więc w okresie obowiązywania rozejmu.

We wsi przecinamy szosę Jarocin—Leszno i jedziemy nadal na płd.

Na południowym skraju wsi, w miejscu gdzie w dniach 9–13 I 1919 r. toczyły się zacięte walki, znajduje się głąz wystawiony ku czci trzech poległych uczestników powstania.

Po 2 km, na skrzyżowaniu w Nowej Wsi, skręt w lewo.

94 km PAWŁOWICE

Duża wieś, ośrodek hodowli trzody chlewnej. Kościół barokowy, klasycystyczny pałac Mielżyńskich, 2 wiatraki.

103 km PONIEC

Miasto 2,9 tys. mieszk., nad Polskim Rowem. Kościół gotycko-barokowy, ratusz eklektyczny, dom podcieniowy, zespół starej zabudowy małomiasteczkowej.

Miasteczko było jednym z głównych punktów oparcia powstańców na froncie leszczyńskim. Działał tu dowódca odcinka porucznik Bernard Śliwiński (1883–1941, doktor prawa, późniejszy prezydent Bydgoszczy, upamiętniony tablicą na domu rodzinnym przy ulicy jego imienia). Mimo ostrzeliwania, ataków niemieckich i licznych potyczek w okolicy miasto cały czas pozostawało w polskich rękach.

Żołnierzy batalionu ponieckiego uczczono w 1959 r. tablicą pamiątkową na ścianie ratusza. Budynek przy ul. Polnej, w którym mieściła się komenda Grupy „Leszno”, oznaczono tablicą, a przed nim ustawiono pamiątkowy kamień. Na miejscowym cmentarzu znajduje się zbiorowa mogiła trzech powstańców poległych w okolicach miasta, kwatera grobów uczestników działań w latach 1919–23 i grób dowódcy kompanii ponieckiej, Michała Kaźmierczaka.

Można jeszcze wspomnieć, że Kąkolewo i Poniec były pierwszymi polskimi miejscowościami, które witały powracających w marcu i kwietniu 1919 r. do kraju żołnierzy armii gen. Józefa Hallera.

Wyjazd z miasta na pld.zach., w kierunku Bojanowa.

107 km GOŚCIEJEWICE

W okolicy linia frontu zakreślała wielki łuk, co zagrażało bezpieczeństwu Ponieca. W związku z tym na 19 I 1919 r. Polacy zaplanowali atak z trzech stron na wieś i majątek Gościejewice. Zacięte starcie trwało trzy godziny, przy czym najdłużej walczone w parku pałacowym. Przy szosie z Ponieca do Bojanowa od 1959 r. stoi na wysokości Gościejewic pomnik, na którym wypisano nazwiska 16 poległych powstańców (siedmiu z nich zginęło w opisanym wyżej boju).

112 km BOJANOWO

Miasto 3,0 tys. mieszk., z pozostałościami 2 założeń miejskich. Kościół neogotycki, ratusz eklektyczny, zabytkowy browar.

W Bojanowie przeważała ludność niemiecka, a powstańcom nie udało się opanować miasta. Powróciło ono do Polski dopiero w 1920 r. na mocy postanowień traktatu wersalskiego. Mimo to starcia w tym rejonie nie ustały, gdyż Niemcy nie chcieli uznać nowej granicy państwowej, przebiegającej tu historyczną granicą Wielkopolski.

Na cmentarzu parafialnym przy ul. Chopina znajduje się ładnie urządzona, obsadzona tujami kwatera grobów powstańczych. Okazały pomnik ku czci powstańców odsłonięto w 1987 r. przed szkołą rolniczą przy ul. Dworcowej.

Skręt w lewo i wyjazd szosą nr 5 na pld.wsch. (kierunek Wrocław).

128 km RAWICZ

Miasto 21,6 tys. mieszk., ośrodek przemysłowy na pograniczu Wielkopolski i Śląska. Kościoły późnoklasycystyczny i neogotycki, ratusz barokowy (muzeum), w centrum zabytkowy układ urbanistyczny.

W czasie powstania silnie zniemczony Rawicz był ważnym ośrodkiem oporu niemieckiego (stacjonowało tu ok. 2500 ludzi pod bronią). Polacy wielokrotnie musieli odpierać ataki przeciwnika, a dla ich wyeliminowania przeprowadzili w dniach 3–7 II 1919 r. trzy duże akcje ofensywne, które jednak nie powiodły się. Z upływem czasu Niemcy wzmacniali swe siły i coraz śmielej atakowali pozycje powstańcze. Kres potyczkom położył rozejm, który wszedł w życie 19 II, natomiast Rawicz powrócił w granice Polski dopiero w wyniku postanowień traktatu wersalskiego.

Po zachodniej stronie centrum miasta wznosi się pomnik Żołnierza Polskiego, wystawiony w 1926 r. i po zniszczeniu przez hitlerowców odtworzony w 1980 r. W południowo-

–zachodniej części tutejszego cmentarza urządzono kwaterę grobów żołnierskich (w tym uczestników powstania), pośrodku której znajduje się pomnik poświęcony m.in. powstańcom wielkopolskim. Na tym cmentarzu (blisko kostnicy) spoczywają też 18-letni Stanisław Mikołajewicz, ranny w Nowy Rok 1919 r. jako pierwsza ofiara powstania w Rawiczu i zmarły po 49 dniach w obozie dla internowanych w Żaganiu, oraz organizator powstania w powiecie rawickim Ignacy Busza (1880–1920); obaj uczczeni są nazwami ulic w mieście.

Wyjazd z miasta ul. Kamińskiego na wsch. (kierunek Pakoślaw—Dubin).

133 km

Wzdłuż szosy Rawicz—Dubin w nocy 3/4 II 1919 r. powstańcy przeprowadzili jeden z ataków na Rawicz. W lesie po prawej stronie szosy znajduje się kamień w miejscu, gdzie od wybuchu granatu zginął wówczas porucznik Stanisław Kamiński, 40-letni dowódca batalionu śląskiego.

136 km SŁUPIA KAPITULNA

Duża wieś o zwartej zabudowie, z kościołem późnoklasycystycznym.

W czasie ofensywy niemieckiej 14 I 1919 r. 300-osobowy oddział napadł z trzech stron na Słupię Kapitulną, w której przebywał dziesięciokrotnie mniejszy oddział polskiej Straży Ludowej. Wieś została splądrowana i ograbiona, zabito trójkę dzieci i uciekającego przed napastnikami proboszcza, ks. Juliusza Sledzińskiego. Dopiero kontruderzenie oddziałów polskich z Miejskiej Górki i Golejewka spowodowało powrót wsi w ręce powstańców. Dziś wydarzenia te przypominają tablice na miejscowej szkole i kościele parafialnym, groby przy kościele oraz płyta na miejscu śmierci proboszcza (1 km na wschód od wsi).

Z centrum wsi wyjazd w kierunku pln.

142 km MIEJSKA GÓRKA

Miasto 3,2 tys. mieszk. Cukrownia, ośrodek usługowy. Kościół gotycki (przebud.), szachulcowy kościół ewangelicki, zespół starej zabudowy.

Wobec zajmowania Rawicza przez Niemców siedzibą Powiatowej Rady Ludowej była Miejska Górka, która cały czas znajdowała się w polskich rękach. Miasteczko pełniło rolę zaplecza i punktu oparcia dla powstańców w nieudanych staraniach o zdobycie Rawicza. Miejsce, z którego 6 I 1919 r. wyruszył do walki pierwszy oddział ochotników, upamiętniono pomnikiem na skwerze pośrodku pl. 700-lecia. W zbiorowym grobie na cmentarzu przy ul. Zacisze spoczywa 18 powstańców poległych w walkach o Rawicz.

Wyjazd z miasta ul. Sportową w kierunku płn. i po 1 km, zaraz za mostem na Dąbrocznej, skręt w prawo.

150 km NIEPART

Wieś z kościołem neogotyckim i parkiem z pozostałościami średniowiecznego zameczku.

Na tutejszym cmentarzu parafialnym znajduje się wspólna mogiła trzech poległych powstańców wielkopolskich.

W centrum wsi skręt w lewo, na płn. (kierunek Krobia).

158 km KROBIA

Miasto 3,9 tys. mieszk., lokalny ośrodek gospodarczy. Stolica Biskupizny — ciekawego regionu etnograficznego. Kościół barokowy, romański kościół cmentarny, dawna wyspa zamkowa.

Na ścianie neoromańskiego ratusza w 1959 r. odsłonięto tablicę w hołdzie powstańcom z kompanii krobskiej, którzy walczyli pod Lesznem i Rawiczem. Pięciu z nich, którzy stracili życie w walkach w rejonie Kąkolewa, spoczywa we wspólnej mogile na nowym cmentarzu przy szosie do Poznania.

Wyjazd zosą nr 434 w kierunku płn. (kierunek Poznań).

172 km GOSTYŃ

Miasto 20,7 tys. mieszk., nad Kanią. Ośrodek przemysłowy (m.in. huta szkła i cukrownia). Późnogotycki kościół farny, ratusz, grodzisko stożkowate, stara zabudowa. Na Świętej Górze po wsch. stronie miasta barokowy klasztor Filipinów.

Miasto o dużych tradycjach patriotycznych, w którym w okresie powstania przeważała ludność polska, odegrało znaczącą rolę w odzyskaniu niepodległości. Po przejściu 29 XII 1918 r. władzy przez Polaków Gostyń pełnił funkcję centrum zaplecza na dalekich tyłach frontu południowo-zachodniego, na którym też walczyli powstańcy z miasta i okolicy.

Przed dawną strzelnicą (ul. Strzelecka 28) pamiątkowy kamień przypomina miejsce, z którego wyruszył do walki oddział miejscowych ochotników. Dom przy pl. Marcinkowskiego 10 w okresie powstania był ośrodkiem ruchu polskiego, co upamiętniono tablicą. Uczestników starć w latach 1918–19 czci pomnik Bohaterów Ziemi Gostyńskiej na szczycie Góry Zamkowej (grodziska). Zbiorowy grób poległych powstańców znajduje się w centralnym punkcie cmentarza przy ul. Wolności.

187 km DOLSK

Miasto 1,2 tys. mieszk., w połodowcowej rynnie jeziornej. Kościół późnogotycki, drewniany kościół szpitalny, pozostałości dworu biskupów poznańskich. Na zach. od miasta ośrodek wypoczynkowy Podrzekta.

Pośrodku pl. Wyzwolenia (ryнку) w 1978 r. odsłonięto głaz-pomnik ku czci Bohaterów Ziemi Dolskiej, w tym również uczestników walk w latach 1918–19.

199 km ŚREM

Miasto 30,3 tys. mieszk., nad Wartą. Wielka odlewnia żeliwa, przemysł odzieżowy i spożywczy. Gotycki kościół farny, barokowy zespół poklasztorny, zespół starej zabudowy.

Miasto uzyskało wolność 30 XII 1918 r., gdy rozbrojono stacjonujący tu pułk niemiecki. Powstańcy śremscy w sile batalionu pod dowództwem porucznika Stefana Chosłowskiego walczyli później o Zbąszyń i na odcinku rawickim.

Na cmentarzu staromiejskim (przy ul. Cmentarnej) znajduje się pomnik i zbiorowa mogiła pięciu poległych powstańców. Seweryna Matuszewskiego, organizatora powstania na terenie Śremu, uczczono tablicą na jednym z domów w centrum miasta, przy ulicy jego imienia. W dolinie Warty położony jest park im. Powstańców Wielkopolskich, w którym wznosi się pomnik — brązowa rzeźba dobosza (dzieło Władysława Marcinkowskiego), na obecnym miejscu ustawiona w 1969 r.

Dalsza trasa wiedzie nadal szosą nr 434 w kierunku Poznania.

217 km BNIN

Dawniej miasto, a obecnie dzielnica Kórnika na przesmyku między jeziorami Bnińskim i Kórnickim. Ratusz barokowy, kościół poewangelicki, 2 grodziska na półwyspie na Jez. Bnińskim.

Na ścianie kościoła parafialnego znajduje się tablica z nazwiskami 92 poległych w latach 1914–20. Ośmiu poległych powstańców spoczywa w zbiorowym grobie na tutejszym cmentarzu. Na grobowcu rodzinnym, przy drodze do cmentarza, widnieje epitafium dra Stanisława Celichowskiego (1885–1947), dowódcy kompanii kórnickiej.

219 km KÓRNIK

Opis — patrz trasa nr 1.

Wyjazd szosą nr 42 w kierunku Poznania.

241 km POZNAŃ

Wjazd do miasta ul. Krzywoustego, od strony pld.–wsch.

TRASA 3 — FRONTU ZACHODNIEGO

Poznań—Wolsztyn—Babimost—Zbąszyń—
—Poznań, 230 km

0 km POZNAŃ

Wskazówki dotyczące zwiedzania Poznania —
patrz trasa nr 1.

Wyjazd ul. Głogowską i dalej szosą nr 5 na płd.zach. (kierunek Wrocław).

23 km STĘSZEW

Opis — patrz trasa nr 2.

Za miastem skręt w prawo szosą nr 32 (kierunek Zielona Góra)

37 km GRANOWO

Duża wieś gminna. Kościół drewniany, dworek barokowy, park z dworem z XIX w.

Miejsce, skąd 5 I 1919 r. wyruszył do powstania tutejszy 80-osobowy oddział ochotniczy, oznaczono tablicą na ścianie domu parafialnego przy ul. Szkolnej. Przy miejscowym kościele parafialnym pochowany jest Michał Hoffmann, poległy w wieku 19 lat w walkach pod Wolsztynem.

W **Granówku**, położonym 3 km na południe od Granowa, urodził się Kazimierz Nieżychoński (1892–1987), twórca pierwszego oddziału artylerii powstańczej.

49 km GRODZISK WIELKOPOLSKI

Miasto 11,7 tys. mieszk., lokalny ośrodek przemysłowy. Gotycko-renesansowy kościół farny, barokowy kościół pobernardyński, kościół drewniany, na Starym Rynku zabytkowa studzienka. W parku dwór (obecnie muzeum).

Po samorzutnym oswobodzeniu się miasta 29 XII 1918 r. spod panowania niemieckiego utworzona została 200-osobowa kompania ochotnicza (jej wymarsz na front uczczono tablicą na szkole przy ul. 3 Maja 5), a potem dwie następne. Grodzisk był głównym ośrodkiem dowodzenia i zaopatrzenia zachodniego frontu powstania, od 7 I 1919 r. siedzibą okręgu wojskowego.

Na cmentarzu przy ul. Staszica znajduje się pomnik i zbiorowa mogiła dziewięciu poległych powstańców oraz ich dowódcy — podpułkownika Józefa Skrzydlewskiego. Tablicą na grobowcu rodzinnym upamiętniono plutonowego Kazimierza Chocieszyńskiego, który zginął 11 II 1919 r. pod Miedzichowem.

61 km RAKONIEWICE

Miasto 2,8 tys. mieszk., lokalny ośrodek usługowy. Kościół neobarokowy, w szachulcowym kościele ewangelickim Muzeum Pożarnictwa. Zespół starej zabudowy, w tym 4 domy podcieniowe z XVIII w.

Miasteczko uzyskało wolność 3 I 1919 r. nad ranem, gdy obsadziła je kompania grodziska pod dowództwem podporucznika Stanisława Siudy. Tego samego dnia nastąpił kontratak — popołudniu oddział Grenzschtuzu podjechał pociągiem pod osłoną lasu i zamierzał po zapadnięciu zmierzchu opanować miasto. Zaskoczenie nie udało się, a żołnierzy niemieckich przebiegających między lasem i parkiem powitały serie karabinów maszynowych. Napastnicy musieli powrócić do pociągu i cofnąć się do Rostarzewa.

Na cmentarzu przy ul. Zamkowej we wspólnym grobie pochowano dwóch ochotników, poległych 3 II 1919 r. pod Nowym Kramskiem. Tablica ku czci powstańców znajduje się w holu tutejszej Szkoły Podstawowej im. Powstańców Wielkopolskich.

67 km ROSTARZEWO

Duża wieś, dawniej miasto. Ratusz barokowy, kościół neoromański, stare domy.

W okresie powstania było to niewielkie miasteczko, zamieszkane w większości przez ludność niemiecką. W czasie ofensywy na Wolsztyn zaatakował je 5 I 1919 r. z dwóch stron oddział podporucznika Siudy, ale napotkał zacięty opór. Inne oddziały powstańcze ominęły Rostarzewo polami od południa bez przeszkód, więc zdeorientowani Niemcy, słysząc już odgłosy walki w Wolsztynie, wkrótce się wycofali.

75 km WOLSZTYN

Miasto 13,9 tys. mieszk., nad Dojcą oraz jeziorami Wolsztyńskim i Berzyńskim. Przemysł spożywczy, fabryka mebli. Kościół późnobarokowy, klasycystyczny zbór poewangelicki, muzeum, w parku pałac neoklasycyzy.

Opanowanie linii Obry na zachodzie Wielkopolski było ważnym celem dowództwa powstańczego i dlatego skoordynowane ofensywy w kierunku Wolsztyna i Zbąszynia podjęto niezwłocznie po oswobodzeniu środkowej części regionu. Powstańcy zostali podzieleni na dwie grupy, nacierające przez Rostarzewo i Gościeszyn, oddział ze wsi Obra zaś miał za zadanie odciąć Niemcom drogę odwrotu na zachód. Atak przeprowadzony 5 I 1919 r. powiódł się, a Polacy zdobyli tu znaczne ilości sprzętu i uzbrojenia.

Na ścianie wolsztyńskiej poczty (ul. 5 Stycznia 4), gdzie miał siedzibę polski sztab, w 1989 r. odsłonięto tablicę upamiętniającą dowódców powstańczych: Stanisława Siudę i Stanisława Tomiaka. Na murze szkoły przy ul. 5 Stycznia 14 umieszczono tablicę ku czci poległego w tym miejscu pierwszego powstańca — Antoniego Przybylskiego z kompanii krzywińskiej (sprawdził on gdzie udał się dowódca jego grupy, ale zaraz po wyjściu zza rogu szkoły trafił go nie-

miecki pocisk). Na cmentarzu komunalnym przy ul. Lipowej w zbiorowym grobie spoczywają czterej polegli uczestnicy walk na froncie zachodnim.

90 km KOPANICA

Duża wieś na prawym brzegu Obry, dawniej miasto. Kościół neogotycki.

Kopanica była ostatnią miejscowością przed linią Obry, do osiągnięcia której dążyli powstańcy, a o jej strategicznym znaczeniu decydowały przechodzące przez rzekę mosty kolejowy i drogowy. Schronili się tu Niemcy wyparci z Wolsztyna, co groziło możliwością kontrataku. Powstańcy musieli więc pilnie podjąć przeciwdziałanie i 6 I 1919 r. jeszcze w ciemnościach opanowali stację kolejową oraz zabudowania od strony Wolsztyna, a następnie całe miasteczko. Obra stała się skuteczną linią obrony polskich zdobywczy (odparto m.in. nocne ataki Niemców 13/14 oraz 16/17 II) i do 1939 r. przebiegała na niej granica państwa.

Na miejscowym cmentarzu pochowana jest Anna Sewohl, 17-letnia łączniczka, która zginęła 20 V 1919 r. w pobliżu wsi w przypadkowym incydencie.

95 km KARGOWA

Miasto 3,5 tys. mieszk., nad Obrzycą. Oddział poznańskiej „Goplany”. Zabytkowy układ przestrzenny, kościoły z XVIII i XIX w., barokowy zespół pałacowy.

Miasto zostało 24 I 1919 r. zajęte przez powstańców, którzy jednak 11–12 II zostali po krwawych walkach wyparci przez nacierające silne oddziały niemieckie z Sulechowa. Kargowa powróciła do Polski dopiero w 1945 r. Na ścianie tutejszego ratusza znajduje się tablica wmurowana w hołdzie powstańcom wielkopolskim.

Trasa wiedzie jeszcze przez 5 km szosą nr 32. W lesie za wsią Chwalim skręcamy w wąską drogą w prawo, a po dalszych

2 km, nie wjeżdżając do Wojnowa, kierujemy się w lewo i objeżdżamy od strony zach. duże Jez. Wojnowskie. Po dotarciu w Kolesinie do szosy nr 304 skręcamy nią w prawo.

110 km NOWE KRAMSKO

Duża wieś z kościołem późnobarokowym. W sąsiedztwie lotnisko cywilne dla Zielonej Góry.

Była to najdalej na zachód wysunięta miejscowość opanowana przez Polaków (zdobyta trójskrzydłowym atakiem w nocy 2/3 II 1919 r.), z której jednak wskutek kontrataku powstańcy zdecydowali się wycofać. Mimo iż zamieszkiwała ją w większości Polacy, w okresie międzywojennym pozostawała w granicach Niemiec. Dopiero w 1959 r. wystawiono na centralnym placu wsi głaz-pomnik, upamiętniający siedmiu poległych uczestników walk.

116 km BABIMOST

Miasto 4,1 tys. mieszk., nad Gniłą Obrą. Lokalny ośrodek gospodarczy. Kościół późnobarokowy, zbór klasycystyczny, ratusz z XIX w.

W okresie Powstania Wielkopolskiego wobec ofensywy polskiej Niemcy opuścili miasto i znajdowało się ono w polskich rękach od 25 I do 12 II 1919 r. Powstańcy skoncentrowali tu 300 ludzi, którzy musieli odpierać szereg ataków wroga (najpoważniejszy 31 I). Później jednak oddziały niemieckie wzmocnione dwoma pociągami pancernymi wyparły Polaków na wschód, za linię Obry.

Pomnik ku czci powstańców znajduje się na placu ich imienia, u zbiegu ulic Kargowskiej i Wolsztyńskiej. Na cmentarzu przy ul. Wolsztyńskiej spoczywa 10 poległych w czasie walk o miasto i okolicę.

Wyjazd z miasta ul. Wolsztyńską i dalej szosą nr 303 na wsch. (kierunek Wolsztyn).

121 km GRÓJEC WIELKI

O tę niewielką wieś, położoną na przesmyku międzyjeziornym na prawym brzegu Obry,

toczyły się zacięte walki. Powstańcom udało się ją opanować 18 I 1919 r. w czasie prowadzonej na zachód ofensywy. Niemcy po wzmocnieniu swoich sił przystąpili do kontrataku i 12 II nie tylko wyparli Polaków za Obrę, ale nawet uchwycili przyczółek na prawym brzegu rzeki i o mało co nie zdobyli Chobienic. Dopiero trzy dni później w krwawym starciu udało się odrzucić przeciwnika za rzekę.

W lesie na południe od zabudowań oznaczono miejsce, w którym w czasie ostatniego z wymienionych starć poległ 24-letni Wojciech Kubiak, szeregowiec z kompanii chobienickiej.

123 km CHOBENICE

Duża wieś nad Szarką. Kościół późnobarokowy, ruina klasycystycznego pałacu Mielżyńskich, duży park.

W walkach powstańczych na froncie zachodnim brała udział kompania chobienicka. Na tutejszym cmentarzu, pod murem, znajduje się zbiorowy grób 10 parafian, z których pięciu straciło życie w czasie starć w lutym i marcu 1919 r.

Po zwiedzeniu Chobienic kierujemy się w lewo (na płn.), w kierunku Zbąszynia. Po 6 km skręcamy w lewo do wsi Perzyny, tam jeszcze raz w lewo. Za lasem przejeżdżamy przesmyk międzyjeziorny i w Nowej Wsi Zbąskiej skręcamy w prawo.

133 km NOWA WIEŚ ZBĄSKA

Wieś na lewym brzegu Obry, w sąsiedztwie przesmyku między Jez. Grójeckim i Jez. Zbąszyńskim.

Opanowanie przez Polaków ważnego strategicznie przejścia na drugą stronę rynny jeziornej miało duże znaczenie dla sytuacji w rejonie Zbąszynia. W końcowym okresie walk, w czasie ofensywy niemieckiej, powstańcy utracili uchwycony tu przyczółek — 17 II 1919 r. Niemcy zaatakowali z trzech stron siedmiokrotnie większymi siłami i po krwawych zmaganiach (poległ m.in. dowódca, porucznik Korneliusz Mann) odrzucili polski oddział na

wschodni brzeg Obry. Powstańcom udało się jednak wyprzeć Niemców za rzekę i utrzymać obronę na linii Obry.

Na cmentarzu w północnej części wsi wspólne miejsce wiecznego spoczynku znalazło 58 powstańców, poległych w 1919 r. w walkach o okolicę.

Trasa wiedzie dalej na północ, drogą po zach. stronie Jez. Zbąszyńskiego, i przez Nądnę doprowadza do Zbąszynia. Przed torami kolejowymi dwukrotnie skręcamy w prawo i docieramy do centrum miasta.

Po północnej stronie stacji kolejowej w Zbąszyniu, przy parkanie zakładu wikliniarskiego, niewielkim pomnikiem uczczono miejsce śmierci Jacentego Janka (1881–1919), kolejarza z pobliskiej Przyprostyni. Pełniąc służbę tak poustawiał wagony na stacji, aby ułatwić powstańcom zdobycie dworca. Niemcy go ujęli i 11 I 1919 r. rozstrzelali.

143 km ZBĄSZYŃ

Miasto 7,1 tys. mieszk., nad Obrą i wielkim Jez. Zbąszyńskim. Lokalne centrum przemysłowe, ośrodek folkloru. Kościół późnobarokowy, pozostałości twierdzy z XVII w.

Zbąszyń położony jest na trasie z Poznania do Berlina i jego opanowanie miałyby duże znaczenie dla sytuacji militarnej powstania. Pierwszy atak nastąpił w nocy z 4/5 I 1919 r.: ok. 200 powstańców z Opalenicy i Chobienic pod dowództwem podporucznika Edmunda Klemczaka obeszło miasto od północy i zaatakowało stację kolejową — początkowo pomyślnie, później jednak musieli się wycofać. W czasie kolejnego natarcia 11 I Polacy weszli do miasta, ale również zakończyło się to niepowodzeniem. Dalsze walki toczyły się w okolicy, gdyż powstańcy nie mieli sił pozwalających na decydujące starcie, a Niemcy nie chcieli opuszczać dogodnych pozycji na linii jezior.

W nazwie jednej z głównych ulic Zbąszynia upamiętniono 17 I 1920 r. — datę objęcia miasta przez Polaków na mocy traktatu wersal-

skiego. Powrotowi Zbąszynia do Macierzy poświęcona jest tablica, wmurowana w 70-lecie tego faktu w ścianę starej szkoły w północnej pierzei Rynku. Pomnik ku czci powstańców i ofiar II wojny światowej wzniesiono w 1969 r. na pl. Wolności. Na tutejszym cmentarzu przy ul. Mostowej znajdują się dwie mogiły żołnierzy poległych w czasie powstania.

Wyjazd ze Zbąszynia ulicami Poznańską i Warszawską, a następnie szosą nr 302 w kierunku wsch. (kierunek Poznań).

145 km CZERWONY DWÓR

W zabudowaniach położonego po prawej folwarku powstańcy schronili się 11 I 1919 r. po nieudanym ataku na Zbąszyń i stąd prowadzili obronę zdobytych pozycji.

161 km NOWY TOMYŚL

Miasto 15,4 tys. mieszk., nad Szarką. Ośrodek przemysłowy. Kościół neoromański, barokowy kościół poewangelicki, ratusz, ciekawa stara i nowa zabudowa. Muzeum Chmielarstwa i Wikliniarstwa, małe zoo.

Opanowanie tego miasta, które było bardzo niemczone, wymagało przeprowadzenia większej operacji. Po północy 3 I 1919 r. kompanie opalenicka oraz grodziska wyjechały z Opalenicy pociągiem i po zajęciu stacji kolejowej w Sątopach rozdzieliły się: jedna pociągiem, a druga pieszo dotarły do miasta i rozbroiły przebywających tu żołnierzy niemieckich. Akcja zakończyła się, gdy ok. godziny 4 wkroczyła do miasta kompania lwówecka — ulicą noszącą dziś nazwę 3 Stycznia.

Oswobodzenie miasta upamiętnia tablica na ścianie domu przy ul. 3 Stycznia 3. Pośrodku pl. Niepodległości w 1963 r. odsłonięto wykuty z granitu obelisk ku czci powstańców wielkopolskich.

Wyjazd na wsch. ulicami Poznańską i Sienkiewicza, a następnie szosami nr 308 i 307 (kierunek Poznań).

182 km OPALENICA

Miasto 9,0 tys. mieszk., nad Mogilnicą. Duża cukrownia, ośrodek przemysłu metalowego. Kościół późnogotycki, neogotycki kościół poewangelicki, stylowy ratusz.

Miasto wyzwoliło się samorzutnie nazajutrz po wybuchu powstania. Posterunek na tutejszej stacji zatrzymywał i rozbrajał transporty wojskowe, które wyprawiono na pomoc garnizonowi w Poznaniu. W powstaniu uczestniczyło ok. 250 mieszkańców miasta i okolicy, m.in. na froncie zachodnim walczyła kompania opalenicka pod dowództwem podporucznika Edmunda Klemczaka.

Niewielki pomnik powstańców wielkopolskich z 1977 r. stoi obok ratusza. Miejsce poprzedniego pomnika, zniszczonego w 1939 r., przypomina element betonowy przy wejściu na tutejszy cmentarz. Na cmentarzu tym w zbiorowym grobie pochowano sześciu poległych uczestników powstania i sześciu powstańców zamordowanych przez hitlerowców. Jedna z ulic w centrum miasta nosi imię Antoniego Kozaka, poległego 5 I 1919 r. pod Zbąszyniem. Dom nr 11 przy tej ulicy był miejscem przygotowań do powstania, co upamiętniono tablicą.

192 km BUK

Miasto 6,3 tys. mieszk., dawna własność biskupów poznańskich. Fabryka elementów instalacyjnych. Kościół późnoklasycystyczny, kościół drewniany na planie krzyża greckiego.

Było to wówczas miasto o zdecydowanie polskim charakterze, w którym od dawna prowadzono przygotowania do walki o niepodległość. Kompania bukowska walczyła na froncie zachodnim, m.in. o Zbąszyń i Lewice. Powstańców upamiętnia pomnik Bohaterów Bukowskich, odsłonięty w 1989 r. pośrodku pl. Reszki, przed Domem Kultury. Pomnik powstańców i ich groby znajdują się na starym cmentarzu przy kościele Św. Krzyża. Tablica

na szkole przy ul. Szarych Szeregów przypomina miejsce szpitala powstańczego.

Trasa wiedzie nadal szosą nr 307 w kierunku Poznania. Po 17 km, w Zakrzewie, należy skręcić w lewo, w boczną drogę wiodącą w kierunku Lusowa.

213 km LUSOWO

Wieś nad Jez. Lusowskim. Kościół neogotycki z kaplicą z XV w., w parku pałac neogotycki.

W tej wsi mieszkał gen. Józef Dowbor-Muśnicki (1867–1937), przybyły z Warszawy z grupą wyższych oficerów, która miała zasilić szczupłe kadry wyższych wojskowych. Od 17 I 1919 r. był dowódcą powstania, a później tworzył Armię Wielkopolską. Po zwolnieniu z wojska do końca życia mieszkał w podarowanym mu majątku w Lusowie i pochowany został na tutejszym cmentarzu. Jego mogiła stale otoczona jest opieką, a w 1984 r. wystawiono na niej nowy nagrobek. Znajdujące się tu poprzednio epitafium z 1954 r. wmurowano w ścianę miejscowego kościoła.

Wieś opuszczamy drogą prowadzącą na wsch. i przez Batorowo oraz Wysogotowo dojeżdżamy do Poznania.

223 km ŁAWICA

Zach. dzielnica Poznania, lotnisko pasażerskie, osiedla nowych domów jednorodzinnych.

Na tutejszym lotnisku stacjonowała silna jednostka niemiecka, dysponująca 26 samolotami i mająca połączenie drogą powietrzną z Frankfurtem. Powstańcy przypuścili szturm na Ławicę 6 I 1919 r. i przy niewielkich stratach opanowali lotnisko. Niezwłocznie przystąpiono do tworzenia tu polskiego lotnictwa, którego pierwszym komendantem został podporucznik Wiktor Pniewski. Wydarzenia te przypomina niewielki pomnik, odsłonięty w 1984 r. przed budynkiem portu lotniczego.

230 km POZNAŃ

Wjazd do centrum miasta ul. Bukowską.

TRASA 4 — FRONTU PÓŁNOCNEGO

Poznań—Czarnków—Chodzież—Wągrowiec—
—Oborniki—Poznań, 227 km

0 km POZNAŃ

Wskazówki dotyczące zwiedzania Poznania —
patrz trasa nr 1.

Wyjazd ul. Dąbrowskiego na pln.zach. (kierunek Świecko).
Po 12 km, w Przeźmierowie, trasa skręca szosą nr 185 w prawo
(kierunek Szamotuły).

22 km CEREKWICA

W stojącym po prawej stronie kościele neogotyckim, w kruchcie, wmurowano tablicę ku czci trzech poległych powstańców. Nieco dalej, na starym cmentarzu położonym w pewnej odległości na lewo od szosy, znajduje się wspólna mogiła dwóch z nich.

29 km PAMIĄTKOWO

Duża wieś nad Jez. Pamiątkowskim (z kąpieliskiem). Ośrodek sadownictwa.

Obok wjazdu do zakładu sadowniczego (przy poprzecznej drodze na prawo od szosy) w 1978 r. ustawiono kompozycję przestrzenną upamiętniającą Powstanie Wielkopolskie.

38 km SZAMOTUŁY

Miasto 18,8 tys. mieszk., nad Samą, o ciekawej historii. Fabryki przemysłu spożywczego i drzewnego, ośrodek folkloru. Gotycka kolegiata, barokowy zespół poreformacki, zamek Górków z XV w. (obecnie muzeum).

W okresie poprzedzającym wybuch powstania było to miasto o przewadze polskiej ludności, w którym żywa była działalność o charakterze narodowym. Oswobodziło się ono samo-

rzutnie 28 XII 1919 r., a ochotnicy z Szamotuł i okolicy zajęli obóz wojskowy w Biedrusku, opanowali Wronki i Sieraków, walczyli na froncie nadnoteckim.

Przy ul. Dworcowej, opodal mostu na Samie, w 1978 r. odsłonięto pomnik ku czci powstańców, który ma formę głazu narzutowego. Kwaterna grobów uczestników powstania znajduje się na tutejszym cmentarzu parafialnym (na lewo od głównego wejścia).

Trasa opuszcza Szamotuły ul. Powstańców Wlkp. i wiedzie na pln.zach., w dalszym ciągu szosą nr 185.

50 km OBRZYCKO

Miasto 2,2 tys. mieszk., przy ujściu Samy do Warty. Ratusz z XVII w., kościół późnobarokowy, grodzisko stożkowate. Na prawym brzegu Warty pałac Raczyńskich i duży park.

W 1969 r., w 50 rocznicę wybuchu powstania, tablicą na południowej ścianie obrzyckiego ratusza upamiętniono wyruszenie do walki na froncie północnym pierwszego oddziału powstańczego.

Wyjazd z miasta szosą nr 185 przez Wartę i po 4 km, w Piotrowie, skręt szosą nr 182 w prawo (kierunek Czarnków).

58 km KLEMPICZ

Niewielka wieś pośrodku lasów. Przy szosie pomnikowe drzewa: 3 dęby i wierzba.

Powstańcy z Wroniek, zmierzający na północ z pomocą szczupłym siłom polskim w Czarnkowie, stoczyli tu 6 I 1919 r. potyczkę z zagrażającym im drogę oddziałem niemieckim.

67 km LUBASZ

Duża wieś gminna nad Jez. Dużym. Kościół późnobarokowy, pałac klasycystyczny. Ośrodek letniskowy.

Mieszkańcy okolicy utworzyli 200-osobową kompanię lubaską, która brała udział w walkach o linię Noteci. Od 7 I 1919 r. w tutejszej

szkole miało siedzibę dowództwo frontu północnego, obejmującego odcinek od Chodzieży po Międzychód. Na miejscowym cmentarzu znajduje się zbiorowy grób 12 poległych powstańców, z pomnikiem wystawionym w 1925 r. Na jednym z grobowców stojących na tym cmentarzu wmurowano tablice ku czci Włodzimierza Raczyńskiego, organizatora powstania w powiecie czarnkowskim, i pułkownika Zdzisława Orłowskiego, dowódcy tutejszego okręgu wojskowego w czasie powstania.

Za Lubaszem wzgórza morenowe, a następnie długi zjazd w Pradolinę Noteci.

76 km CZARNKÓW

Miasto 12,2 tys. mieszk., o zabudowie rozciągniętej wzdłuż doliny Noteci. Zakłady płyt pilśniowych, przemysł metalowy i spożywczy. Kościół gotycki, dworek klasycystyczny, zabytkowe kamienice. Ładna okolica.

Polacy przejęli uroczyście władzę w mieście 5 I 1919 r. Trzy dni później oddziały powstańcze wyruszyły na pomoc zagrożonej Chodzieży, co wykorzystali Niemcy i weszli do Czarnkowa, a na ulicach rozgorzały zacięte walki. Oddział podporucznika Tadeusza Łakińskiego, a potem również kompania lubaska i główne siły poproszenie odwołane spod Chodzieży odparły natarcie wroga. Przeciwnik jednak w dalszym ciągu atakował tereny na północ od miasta, m.in. Mirosław i Romanowo.

Przy ul. Kościuszki w 1989 r. odsłonięto wielki głaz-pomnik poświęcony poległym za Ojczyznę, w tym także powstańcom wielkopolskim. Na pobliskim cmentarzu, na prawo od bramy, znajduje się wspólna mogiła 15 poległych powstańców, z których ośmiu straciło życie w walkach toczonych 8 I 1919 r.

Wyjazd z Czarnkowa ulicami Sikorskiego i Chodzieską, a następnie szosą nr 182 na pñ.wsch. (kierunek Piła). Po 9 km, w Sarbi, skręć w prawo, w kierunku Chodzieży.

Szosą tą 8 I 1919 r. przed świtem na 15 wozach drabiniastych posuwał się oddział czarn-

kowski, mający uderzyć od zachodu na Chodzież, i potem tą samą drogą spieszył na odsiecz swojemu miastu zaatakowanemu przez Niemców.

102 km CHODZIEŻ

Miasto 20,3 tys. mieszk., nad 3 jeziorami. Ośrodek przemysłu ceramicznego i spożywczego. Kościół z XV w. (przebud. na barokowy), zespół domów tkaczy z XVIII w. Centrum wycieczkowe wykorzystujące walory atrakcyjnej okolicy.

Chodzież została zajęta przez powstańców bez walki 6 I 1919 r. Niemcy z Piły podjęli przeciwnatarcie i następnego dnia Polacy musieli wycofać się do Budzynia. Kolejny atak, przy dużych stratach zakończony ostatecznie powodzeniem, powstańcy przeprowadzili 8 I. Sytuacja na całym froncie nie rozwijała się jednak korzystnie i przez następne cztery tygodnie Chodzież praktycznie nie należała do żadnej z walczących stron, aż 4 II zajęli ją Niemcy. Miasto powróciło do Polski dopiero na mocy traktatu wersalskiego.

Pierwszego powstańca, który stracił życie w walkach o Chodzież — Józefa Raczkowskiego — upamiętniono nazwą ulicy odchodzącej od Rynku. W zachodniej części cmentarza przy ul. Jagielly znajduje się wspólna mogiła 10 poległych powstańców (sześciu z nich zginęło w rejonie miasta).

Chodzież opuszczamy ul. Zwycięstwa na wsch. (kierunek Gniezno). Po 2 km, we wsi Rataje, szosa nr 192 skręca w prawo, a my udajemy się prosto szosą nr 191 (kierunek Wyrzysk).

117 km SZAMOCIN

Miasto 4,1 tys. mieszk., lokalny ośrodek gospodarczy. Ciekawy układ urbanistyczny, kościoły klasycystyczny i neobarokowy. Nad jez. Siekiera ośrodek wypoczynkowy.

Szamocin został zajęty 11 I 1919 r. przez powstańców z Margonina, ale dwa dni później opanowali go Niemcy. Przeprowadzony po kolejnych dwóch dniach kontratak zakończył się

niewpowodzeniem i dużymi stratami. Przed wjazdem do miasta, opodal przejazdu kolejowego, upamiętniono miejsce, gdzie poległ wtedy 25-letni Bronisław Gapiński. W centrum Szamocina wznosi się pomnik Wolności, wystawiony w 1925 r. i po zniszczeniu w czasie okupacji hitlerowskiej odtworzony dopiero w 1993 r.

Wyjazd z miasta ul. Margonińską (szosą nr 190) na pld.

124 km MARGONIN

Miasto 2,9 tys. mieszk., nad Jez. Margonińskim. Kościół barokowy, stare domy. Duży ośrodek wypoczynkowy.

Po opanowaniu miasta (6 I 1919 r.) tutejsi powstańcy brali udział w walkach na froncie północnym, m.in. o Chodzież. Rosnące w siłę oddziały niemieckie coraz bardziej zagrażały Margoninowi. W okolicy stoczono wiele potyczek, aż wreszcie 3 II Niemcy zajęli miasto. Przeprowadzona 20 II przez Polaków próba jego odbicia zakończyła się fiaskiem.

W prawej nawie tutejszego kościoła parafialnego znajduje się tablica, na której figurują m.in. nazwiska pięciu parafian poległych na północnym froncie powstania. Powstańców wielkopolskich i uczestników II wojny światowej upamiętnia pomnik Żołnierza Polskiego, odsłonięty w 1982 r. pośrodku Rynku. Pomnik powstańców wzniesiono na placu w rozwidleniu szos w kierunku Chodzieży i Szamocina — noszącym imię sierżanta Mariana Suwalskiego, który poległ 15 I 1919 r. w pobliskim Borowie. Na miejscowym cmentarzu we wspólnej mogile spoczywa sześciu powstańców, w tym trzech poległych w walkach w rejonie miasta.

Margonin opuszczamy ul. Powstańców Wlkp. i dalej szosą nr 192 w kierunku zach. (w stronę Chodzieży). Po 4 km, w Studźcach, skręcamy boczną drogą w lewo.

131 km RADWANKI

Pod tą wsią 2 II 1919 r. rozegrała się większa potyczka, gdy oddziały niemieckie prowa-

dziły ofensywę przeciwko powstańcom. Przy szosie znajduje się niewielki obelisk z 1977 r., upamiętniający 23 powstańców poległych w tym starciu.

Za wsią Podstolice i osadą Strzelecki Gaj docieramy do szosy nr 11 Poznań—Koszalin, którą skręcamy w lewo. Po przejechaniu przez las kierujemy się w lewo do centrum wsi Budzyń.

142 km BUDZYŃ

Duża wieś gminna, dawniej miasto. Kościoły neoromański i neorenesansowy, wiatrak.

Budzyń został opanowany 3 I 1919 r. przez powstańców z Rogoźna dowodzonych przez braci Antoniego i Wiktora Skotarczaków. Miasto było oparciem dla oddziałów walczących na froncie północnym. Z tego względu 7 II zostało zaatakowane przez niemiecki samochód pancerny, natarcie jednak odparto. W północnej części Budzynia znajduje się pomnik upamiętniający to wydarzenie, wystawiony w 1969 r. Po przeciwnej stronie szosy, pod figurą Matki Boskiej, złożono ziemię uświęconą krwią poległych, jest tu też tablica ku czci Michała Rajewicza, pierwszej ofiary powstania z powiatu chodzieskiego. Zbiorowa mogiła 12 powstańców znajduje się na cmentarzu przy ul. Cichej, a pojedyncze groby — przy kościele parafialnym.

Z Budzynia wyjeżdżamy na wsch. (kierunek Wągrowiec).

162 km WĄGROWIEC

Miasto 24,3 tys. mieszk., nad Welną i Jez. Durowskim. Ośrodek przemysłu rolno-spożywczego, metalowego i drzewnego. Fara późnogotycka, barokowy klasztor pocysterski, „skrzyżowanie” rzek Welny i Nielby.

Powstańcy pod dowództwem porucznika Włodzimierza Kowalskiego oswobodzili miasto 30 XII 1918 r. Kompania wągrowiecka zasłużyła się na froncie północnym, a miasto było siedzibą okręgu wojskowego. Miejsca związane z wydarzeniami tamtego okresu upamiętniono

na starej strzelnicy przy ul. Powstańców Wielkopolskich 30 oraz na gmachu Liceum przy ul. Klasztornej (jego zajęcie było początkiem wyzwolenia miasta). Tablica na domu przy ul. Kościuszki 39 przypomina miejsce zamieszkania dra Stanisława Kulińskiego, organizatora powstania na terenie Wągrowca. Groby poległych uczestników walk znajdują się na cmentarzach przy ul. Gnieźnieńskiej (zbiorowy) i ul. Skockiej (pojedyncze). Pomnik powstańców wielkopolskich wznosi się od 1978 r. przy ul. Kościuszki obok Urzędu Miejskiego (opodal ułożono medaliony zachowane ze zniszczonego przez hitlerowców poprzedniego pomnika).

Wyjazd z miasta ul. Rogozińską, a następnie szosą nr 195 w kierunku pld.-zach.

178 km ROGOŹNO

Miasto 10,9 tys. mieszk., nad Wełną i jez. Rogoźno. Niewielki ośrodek przemysłowy. Kościół późnogotycki, klasycystyczny kościół poewangelicki, stare domy małomiasteczkowe.

Rogoźno uzyskało wolność 1 I 1919 r., gdy opanowały je stworzone konspiracyjnie oddziały powstańcze (miejsce wydania pierwszego rozkazu upamiętniono tablicą na domu przy ul. Czarnkowskiej 14). Dwie kompanie ochotników pod dowództwem braci Skotarczaków walczyły później o Chodzież i Czarnków. Uczestnikom powstania poświęcone są pomniki na pl. Powstańców Wielkopolskich i przy ul. Seminarialnej. Zbiorowy grób 18 poległych uczestników walk znajduje się na cmentarzu (położonym przy szosie do Wągrowca).

Wyjeżdżamy ul. II Armii Wojska Polskiego, a następnie dwukrotnie skręcamy w lewo i ul. Garbacką opuszczamy Rogoźno. Przez Garbatkę docieramy do szosy nr 11 i skręcamy nią w lewo (kierunek Poznań).

195 km OBORNIKI

Miasto 17,2 tys. mieszk., przy ujściu Wełny do Warty. Przemysł materiałów budowlanych, drzewny,

spożywczy. Kościół gotycki, barokowy kościół szachulcowy, rezerwat ichtiologiczny „Słonawy”.

Przez Oborniki 26 XII 1918 r. w drodze z Gdańska do Poznania przejeżdżał Ignacy Paderewski, któremu mieszkańcy miasta zgotowali uroczyste powitanie — pierwsze na ziemiach polskich. Pięć dni później Oborniki uzyskały wolność, a powstańcy oborniccy walczyli o obóz wojskowy w Biedrusku i na froncie północnym. W styczniu 1919 r. umieszczono tu siedzibę okręgu wojskowego, sięgającego po Noteć i Skwierzynę.

Tablica z 1948 r. na domu przy ul. Powstańców Wielkopolskich 10 przypomina, gdzie wydano rozkaz wymarszu do powstania. Kwatera grobów dziesięciu poległych uczestników walk znajduje się na starym cmentarzu w centrum miasta. Wizytę Paderewskiego w Obornikach upamiętnia wielki głaz, ustawiony w 1984 r. przy ulicy jego imienia.

227 km POZNAŃ

Wjazd do miasta od strony płn. (ul. Obornicka).

Tekst i zdjęcia: Paweł Anders
Projekt graficzny serii: J.B. Łojan
ISBN 83-87816-00-0
Wydawnictwo WBP Poznań 1998